

12. Бухтоярова В.А. Детский костюм крымских татар по изобразительным источникам первой половины XIX в. // *Материалы по истории, археологии и этнографии Таврии*; Отв. Ред. А.И. Айбабин, В.Н. Зинько. – Вып. XVII. – Симферополь-Керчь, 2012. – С. 714–741;

13. Рославцева Л.И. Одежда крымских татар конца XVIII – начала XX вв.: Историко-этнографическое исследование. – М.: Наука, 2000.

14. Желтухина О.А. Крымские татары в XIX – начале XX века. – Симферополь: Домино, 2008. – 68 с.

15. Чепурина П.Я., Ельяшевич Б.С. Караимские брачные договоры «шетары» // ИТОИАЭ. – Симферополь, 1927. – Т. 1 (58). – С. 181–195.

16. Куфтин Б.А. Жилище крымских татар в связи с историей заселения полуострова (Материалы и вопросы) / Мемуары Этнографического отдела ОЛЕАиЭ. – М.: тип. Тайнинский печатник, 1925. – 58 с.

17. Боданинский У.А. Производство шерсти у крымских татар // Крым. – М. – Л.: Госиздат, 1924. – № 1 (6). – Вып. 2. – С. 65–75.

18. Чепурина П.Я. Татарская вышивка // *Культура и искусство*. – М., 1936. – № 2. – С. 103–105.

19. Желтухина О. Амальгама природы: искусство вышивки крымских татар // *Qasevet*. – 1998. – №1 (26). – С. 8–12.

20. Заатов И. Крымскотатарское декоративно-прикладное и изобразительное искусство (Генезис, эволюция и современное состояние). – Симферополь: Тарпан, 2003. – 336 с.

21. Алпашкина О. Возвращение домой экспонатов. Трудная работа по возврату культурных ценностей в Бахчисарайский музей продолжается // *Къырым*. – 2010. – № 1. – 13 января: (Къырымкъарайлар. – 2010. – № 1 (63). – С. 5.

Прохоров Д.А. Этнографическое наследие крымских караимов в фондах Бахчисарайского историко-культурного заповедника

В статье рассматривается современное состояние этнографической части караимской коллекции в фондах Бахчисарайского историко-культурного заповедника в контексте реконструкции прошлого коренных народов Крыма и сохранения их историко-культурного наследия.

Ключевые слова: караимы, этнографическое наследие, музейная и памятникоохранная деятельность.

Prokhorov D.A. Crimean Karaites' ethnographical heritage in the collection of the Bakhchisaray Historical and Cultural Preserve

In article the current state of ethnographic part of a karaites' collection in funds of the Bakhchisaray historical and cultural reserve in a context of reconstruction of the past of indigenous people of the Crimea and preservation of their historical and cultural heritage is considered.

Key words: Karaites, historic and cultural heritage, Karaites' houses of prayer «kenases», sites' protective campaign.

14.03.2014 р.

УДК [902(091):069](477.4)«1945/1946»

А.С. Яненко

МУЗЕЇ КИЇВЩИНИ І ЖИТОМИРЩИНИ ТА ЇХ УЧАСТЬ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ РЕГІОНУ В 1945–1946 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ М.Я. РУДИНСЬКОГО)

У статті на підставі матеріалів особового фонду М.Я. Рудинського розглядається стан колекцій музеїв Київщини і Житомирщини у 1945–1946 рр. Висвітлюється ступінь збереженості музейних фондів і перспективи розгортання археологічної діяльності Київського, Переяслав-Хмельницького, Бердичівського, Уманського, Черкаського, Коростенського музеїв.

Ключові слова: археологічні колекції, музей, М.Я. Рудинський, Київщина, Житомирщина.

Повноцінне й багатогранне використання сучасних археологічних колекцій музеїв України з науково-дослідною і культурно-освітньою метою передбачає дослідження історії становлення і розвитку вітчизняної музейної археології, формування і долі археологічних фондів. Ці актуальні завдання, серед іншого, охоплюють вивчення драматичних подій ХХ ст., які призвели до значних втрат культурних цінностей України, знищення музеїв, бібліотек, архівів. Збирання і систематизація інформації щодо стану музейних інституцій у 1945–1946 рр., зокрема їхніх археологічних колекцій, має важливе практичне значення, відображаючи археологічні дослідження довоєнного періоду, рівень збереженості експонатів після подій Другої світової війни, перспективи розгортання археологічної діяльності музейних установ у перші повоєнні десятиліття, сприяє проведенню паспортизації старих музейних колекцій.

У вітчизняній історіографічній традиції дослідники неодноразово зверталися до історії музейної справи в Україні у перші повоєнні роки. Зокрема, сторінки історії Державного Республіканського історичного музею УРСР (м. Київ) висвітлено у роботах Н.Г. Ковтанюк і Г.М. Шовкопляс [4]. Історія становлення й розвитку музейних установ та фондів Переяслава-Хмельницького розглядається у наукових розвідках О.В. Колибенка, С.В. Павленко [5], М.Г. Махінчука [6]. Інформація про співробітників Уманського музею М.К. Якимовича і В.А. Стефановича та дослідження пам'яток трипільської культури у перші повоєнні роки містяться у ґрунтовному довідковому виданні «Енциклопедія трипільської цивілізації» [2; 3]. Проте, висвітлюючи загальний стан музейних установ та їхніх колекцій, дослідники лише побіжно торкалися питання збереженості археологічних матеріалів.

Метою цієї роботи є висвітлення стану музеїв

Київщини і Житомирщини¹, наявності та складу їхніх археологічних колекцій у 1945–1946 рр., окреслення перспектив розгортання археологічних досліджень на місцях у перші післявоєнні роки за матеріалами особового архіву М.Я. Рудинського, який зберігається у Науковому архіві Інституту археології НАН України.

Михайло Якович Рудинський (1887–1958) – непересічна особистість, чий вплив на розвиток української археологічної науки і музейництва ХХ ст. був безсумнівним. Протягом 1920-х – 1930-х рр. він брав активну участь у науково-організаційній роботі Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) і Кабінету антропології ім. Хв. Вовка (очолював палеоетнологічний відділ установи), проводив польові дослідження, залучаючи до складу експедицій співробітників місцевих музейних інституцій. Археологічні дослідження М.Я. Рудинського на території України були перервані у 1934 р., коли несправедливо звинувачений вчений був змушений виїхати до Вологодського краю. Лише у 1944 р. на запрошення директора Інституту археології АН УРСР Л.М. Славіна М.Я. Рудинський повернувся в Україну, де обійняв посаду ученого секретаря Інституту археології. У 1956–1958 рр. він очолював відділ первісної археології Інституту і увесь час роботи в Інституті здійснював масштабні польові дослідження [1; 14].

М.Я. Рудинський безпосередньо брав участь у формуванні археологічних колекцій музеїв України у довоєнний час і чудово усвідомлював необхідність обстеження післявоєнного стану музейних установ і фондів. Саме йому належить ініціатива звернення до обласних і районних відділів народної освіти та безпосередньо до музеїв із пропозицією поінформувати Інститут археології АН УРСР про стан археологічних збірок музеїв, відновлення й обсяг запланованої роботи установ [7, 126, 203]. Протягом лютого – травня 1945 р. відповідні листи були надіслані до більше ніж 30 краєзнавчих осередків [7, 128, 218].

Кількість музеїв на території Київщини і Житомирщини (не враховуючи Всеукраїнського державного культурно-історичного заповідника «Всеукраїнське музейне містечко», а також музеїв при районних виконавчих комітетах (РВК), сільських клубах, школах тощо) у міжвоєнний період становила більше десятка. Безпосередню

1. У статті під Київщиною і Житомирщиною розуміється територія Київської і Житомирської областей станом на 1945–1954 рр., коли до Київської області належала також частина сучасної Черкаської області (утвореної у 1954 р.): Городищенський, Звенигородський, Канівський, Лисянський, Смілянський, Христинівський, Катеринопільський, Маньківський, Тальнівський, Шполянський, Жашківський, Корсунь-Шевченківський, Уманський, Черкаський райони [15].

участь в археологічному вивченні краю брали 8 самостійних музеїв – Всеукраїнський історичний імені Т.Г. Шевченка (заснований 1900 р.; від 1935 р. – Центральний історичний музей), Волинський науково-дослідний музей (засн. 1865; у повоєнний час – Житомирський обласний історико-краєзнавчий музей), Коростенський округовий музей краєзнавства (засн. 1924 р.), Соціально-історичний музей Уманщини (засн. 1918 р.), Черкаський окружний імені Т.Г. Шевченка музей (засн. 1918 р.), Звенигородський історичний музей (засн. 1922 р.), Білоцерківський окружний археологічно-етнографічний музей (засн. 1924 р.), Округовий Соціально-історичний музей ім. Дзержинського (Бердичів, засн. 1925 р.), а також Музейний відділ при Корсунському Райкомі, Верхняцький сільськогосподарський та соціально-історичний районний музей при райсільбуді, Краснопільський соціально-історичний музей при сільбуді й трудшколі.

Вже 21 лютого 1945 р. Інститут археології надіслав рекомендовані листи, підготовлені М.Я. Рудинським, 30 краєзнавчим осередкам, серед яких були Київський, Уманський, Черкаський, Бердичівський, Коростенський, Переяслав-Хмельницький музеї. У фонді М.Я. Рудинського зберігаються відповіді музеїв на звернення Інституту археології. Відсутні лише відповіді Звенигородського, Білоцерківського і Житомирського музеїв. Водночас, у звіті Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раднаркомі УРСР за 1945 р. зазначено, що Житомирський історико-краєзнавчий музей особливо відзначився у розгортанні науково-дослідної та експозиційної роботи. Співробітники установи у 1945 р. взяли участь у роботі експедиції Інституту археології АН УРСР, яка дослідила пам'ятки старовини у 18 селах Бердичівського, Житомирського, Черняхівського р-нів Житомирської області, зафіксувала і збрала матеріал з 21 об'єкту, у 4 пунктах провела археологічні розкопки. У 1946 р. Житомирський музей спільно з Інститутом археології проводив дослідження Райковецького городища та розвідки околиць с. Райки. На березі р. Гнилоп'ять було виявлено два скіфські городища, на одному з яких були проведені розкопки валу, під яким виявили площадку трипільської культури; недалеко від Райковецького городища зафіксоване поселення ранніх слов'ян VIII–X ст.; проведена розвідка басейну Роставиці [16, 3; 17, 19–26]. Докладні звіти про спільні експедиції Інституту археології та Житомирського історико-краєзнавчого музею, здійснені протягом 1945–1946 рр., зберігаються у Науковому архіві ІА НАН України [8; 10–13].

У квітні 1945 р. директор Черкаського міжрайонного науково-дослідного музею Всеволод Васильович Семашко надіслав до Інституту археології АН УРСР план роботи установи, а також

Таблиця 1.

Список археологічних колекцій Уманського краєзнавчого музею²

№ п/п	№ інвентарної книги	Описание коллекций или отдельных вещей	Местонахождения (район, НП, урочище)	кем и когда найдено
1	90	Коллекция костей животных (мамонта, северного оленя, тура)	Раскопки на Уманщине с. Владимировка, на берегу речки Синюха	М.К. Якимовичем (бывший археолог Уманского музея) 1936–1940 гг.
2	94	Коллекция костей животных (северный олень, лошадь и др.)		
3	95	3 кремневых ножика светло-серого цвета, размером: 6 см в длину – 3 см в ширину 5 см в длину – 3 см 4 см × 2 см 2 кремневых скребка светло-серого цвета, размером: 9 см × 5 см; 6 см × 4 см 2 ножевидные орудия из кости 12 см × 5 см; 9 см × 4 см Песчаниковый брусок и плитка, для полирования, размером: 14 см × 12 см; 15 см × 12 см Несколько кремневых осколков и пластинок, полученных при обработке кремня отжимной техникой.		
4	97	Коллекция предметов трипольской культуры из глины: 2 горшка, черепки сосудов с орнаментом, антропоморфные женские фигурки, модель жилища, грузики к сетям. 1 горшок желто-серого цвета 15 см × 14 см, с двумя ушками, с ленточным орнаментом коричневого цвета. 1 горшок желтого цвета на изломе белый 17 см × 22 см в ширину, реставрирован, орнамент из черточек темного цвета, куски сосудов ярко-желтого, темно-желтого и серого цвета с ленточной росписью. 4 маленькие антропоморфные женские фигурки, желтого и серого цвета. Модель жилища имеет высокие стены, разукрашена, 25 см в длину × 20 см в ширину. 5 грузиков желтого и серого цвета.		
5	99	Коллекция кремневых орудий: 2 кремневых топора, 1 кремневый нож, нижние и верхние части зернотерок, несколько орудий для растирания. 1 кремневый топор с темно-серого кремня, с острым лезвием, хорошо отшлифован, с сверленными отверстиями, размером 12 см в длину × 4 см в ширину. 1 кремневый топор, темно-серого цвета, с закругленным лезвием и просверленным отверстием, размер 9 см в длину × 5 см в ширину. Кремневый нож коричневого цвета отретушированный с двух сторон, размер 10 см в длину × 4 см в ширину. 3 нижние большие плиты зернотерок и 2 верхние. Несколько для растирания светлого и темного цвета, овальной и неправильной формы.	Раскопки на Уманщине, с. Володимировка, берег речки Синюхи	
6	97	Модель жилища трипольской культуры, овальной формы с низкими стенами, с правой стороны расположена печь, с левой зернотерка и горшки. В противоположной стороне от дверей – окно, размер 22 см в длину × 20 см в ширину.	с. Сушковка	
7	97	6 маленьких горшочков трипольской культуры, светло-желтого и серого цвета с темным ленточным орнаментом, размер 12 см в длину × 6 см в длину, в ширину 10 см – 9 см.		
8	100	Два кремневых топора-молотка бронзово-медного периода 1 топор-молоток темно-серого цвета с острым, вытянутым лезвием, хорошо отшлифован, с просверленным отверстием, размер 32 см в длину × 17 см в ширину; 1 топор-молоток темно-серого цвета с продолговатым лезвием, хорошо отшлифован с просверленным отверстием, размер 22 см в длину × 8 см в ширину. 1 инструмент для растирания, темно-серого цвета, хорошо отшлифован, с ярко выраженной ручкой, размер 22 см в длину × 10 см в ширину.	На Уманщине, с. Томашевка, с. Володимировка	
9	106	Скифское зеркало из бронзы, поломанное, размер в длину и ширину 15 см. Наконечники стрел бронзовые, размер в длину 3 см – 4 см, в ширину 1 см.		

2. НА ІА НАНУ, ф. 30, спр. 68, арк. 173–173 зв. Подається мовою оригіналу.

супровідний лист до нього. За відсутності завідувача відділом історії, установа не мала змоги розгорнути широкі наукові пошуки, спрямовані на комплектування археологічних фондів. План передбачав проведення збору матеріалів, які відображали події Великої Вітчизняної війни у регіоні, проведення лекцій у школах, наукове опрацювання й вивчення експонатів історичного відділу, наукове відрядження до Білоцерківського музею для обміну досвідом у експозиційній і науково-дослідній роботі історичного відділу й відділу Великої Вітчизняної війни, проведення екскурсій з метою ознайомлення з місцевістю партизанського руху тощо. Виконання плану покладалося на екскурсовода історичного відділу Анастасію Миколаївну Колодочко [7, 185]. У супровідному листі В.В. Семашко зазначав, що в археології може спеціалізуватися А.М. Колодочко [7, 187].

22 червня 1945 р. до Інституту археології надійшов лист з Коростенського музею, у якому зазначалося, що будівлі музею (частково передані під гуртожиток, частково – райвійськкомату), потребували негайного капітального ремонту. Директор музею наголошувала: «В двух выделенных комнатах для музея никакой научной работы начать не возможно... Музей полностью растаскан немецко-фашистскими захватчиками. Очень небольшое мне удалось собрать из книг и из экспонатов... Коллекций музей не имеет». План роботи установи передбачав ремонт будівель, а також збір наукових матеріалів для відділів Великої Вітчизняної війни, промисловості м. Коростеня і району, зоологічного, художнього і бібліотеки. За відсутності відповідних спеціалістів та умов музей не планував брати участь в археологічних дослідженнях [7, 145–145 зв.].

У травні – червні 1945 р. до М.Я. Рудинського надійшли перші листи з Уманського краєзнавчого музею. М. Десятник, на той час директор установи, повідомляв, що Уманський музей відновив свою роботу у червні 1944 р., поступово приводячи до ладу й розширюючи відділи [7, 188]. Станом на 1 червня 1945 р. у музеї працювали: директор, завідувач фондами, т. в. о. завідувача відділом природи, екскурсовод по відділу історії, екскурсовод по відділу природи, 2 контролери, 2 прибиральниці, сторож-двірник і бухгалтер (за сумісництвом) [7, 189]. Директор зазначав: «Самые ценные предметы из отдела археологии, так как и из других отделов, увезены немецкими оккупантами». У фондах установи залишилися лише незначна кількість археологічних матеріалів, зокрема предмети кам'яного, мідно-бронзового віків і скіфської культури. Ці матеріали були зібрані під час досліджень 1936–1940 рр. на Уманщині (серед іншого у с. Володимирівка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.) за участі наукового співробітника музею М.К. Якимовича [7, 188]. Співробітники музею запланували провести у

1945 р. археологічні розкопки у селах Володимирівка і Кути (Маньківський р-н Черкаської обл.) з метою поповнення палеолітичної колекції музею, у с. Паланка (Уманський р-н Черкаської обл.) з дослідження слов'янських поселень. Проте у квітні 1945 р. помер М.К. Якимович, і через брак фахівця-археолога заплановані роботи були скасовані [7, 190]. Саме через нестачу кваліфікованих археологів у штаті музей не зміг виділити й надіслати свого співробітника для участі у роботі Пороської експедиції під керівництвом Т.С. Пассек. Одночасно Уманський краєзнавчий музей просив «надіслати йому наукового робітника археолога, який був би обізнаний з роботою музею» [7, 191].

В архіві М.Я. Рудинського зберігається відповідь Уманського музею, надіслана 9 лютого на запит Інституту археології від 28 січня 1946 р., за підписом нового директора установи А.Г. Лаути. Як і у попередньому листуванні, у документі наголошується, що до війни у музеї працював спеціальний штатний робітник-археолог, який і брав безпосередню участь у експедиціях. Але на початок 1946 р. при музеї не було співробітників, які б були обізнані в археології. Разом з тим, Уманський музей був зацікавлений в участі в археологічних експедиціях і пропонував кандидатури директора або ж екскурсовода відділу історії А.Ф. Шуйської. А.Г. Лаута у листі наголошував, що особисто має «брати участь в експедиції сам, але не має на це практики» [7, 171]. Крім того, адміністрація установи звернулась до відповідних інстанцій з проханням надати на 1946 р. штатну одиницю – археолога, у разі затвердження якої музей сподівався підібрати відповідного спеціаліста до початку роботи експедиції Інституту археології [7, 171].

1 березня 1946 р. до М.Я. Рудинського були надіслані списки археологічних колекцій (Табл. 1) і безпаспортних археологічних предметів Уманського краєзнавчого музею та деякі матеріали М.К. Якимовича із супровідним листом А.Г. Лаути [7, 172].

Серед безпаспортних археологічних предметів музею були зазначені матеріали, знайдені на Уманщині у різний час М.К. Якимовичем, зокрема колекція важків і фрагментів посуду трипільської культури, грецька амфора «без горличка і вушок» (Інв. № 109), кілька фрагментів посуду чорного кольору, «глечик із відбитим вінцем» червоного кольору із випуклим малюнком птаха, колекція предметів «скіфської культури» (5 наконечників списів), колекція предметів «слов'янської культури» (Інв. № 114, 10 прясельць темного і коричневого кольорів, кілька фрагментів скляних браслетів темного і фіолетового скла) [7, 174].

У матеріалах фонду М.Я. Рудинського, які висвітлюють археологічну діяльність Уманського музею, збереглося також «Визначення кісток з палеолітичної стоянки у с. Володимирівка

Півдвисоцького району Кіровоградської області, зібраних М. К. Якимовичем» [7, 175–179]. Остеологічний матеріал для визначення був надісланий 16 грудня 1940 р. І.Г. Підоплічку. У документі вказано, що М.К. Якимович також у 1939 р. привозив для визначення матеріал із тієї ж пам'ятки, який потім забрав назад [7, 177].

У листі від 23 березня 1946 р. А.Г. Лаута повідомив М.Я. Рудинського, що особисто переглянув фонди та документи, щоб упевнитися, чи залишилися у музеї рукописи М.К. Якимовича після його смерті, але ці матеріали виявлені не були [7, 169]. Директор музею зазначав, що «за словами співробітників музею тт. Шуйської, Хмирук та ін. перед своєю смертю Якимович багато колекцій зняв праці первісного суспільства (палеоліт, неоліт, трипільська культура), здобуті ним з розкопок у 1939–1940 рр., виніс із музею і невідомо де дів. У цей час він був директором музею. Якимович, передчуваючи у старості незадовільний стан свого здоров'я, у розмовах з деякими співробітниками музею висловлював своє незадоволення на адресу музею, і не хотів, щоб після його смерті музей мав які-небудь його праці» [7, 169–169 зв.].

Бердичівський історично-краєзнавчий музей у червні 1945 р. надіслав до Інституту археології АН УРСР «План роботи археологічного відділу Бердичівського музею на 1945 р.», складений Б.В. Куткіним³ із супровідним листом до «редакції наукових записок «Археологія» [7, 151–159]. У листі зазначалося, що у період окупації музеєві було вчинено збитків на суму 437 000 000 крб. Після «грабунку музею фашисти, з метою замаскування своїх підлих дій, підпалили музей 10 липня 1941 р., але патріотами музейної справи археологічний матеріал було викопано з-під руїн та згарищ. Проте фашисти в особі професора Рудольфа Штампуса намагалися вивезти археологічні цінності, але автор цих строк [Б.В. Куткін] разом зі співробітниками музею тт. Притулою Я.І. та Комаром Г.І. і активом врятував усі археологічні експонати в купі з великою кількістю інших матеріалів. Замість експонатів німцям було відправлено 18 ящиків зі старою цеглою, запакованою в солому, а найбільш коштовні дрібні експонати винесено з терену музею і замуровано в льохах музейних співробітників, громіздкі експонати були сховані на території музею» [7, 152–152 зв.]. Повоєнний археологічний відділ Бердичівського музею був побудований на базі врятованого матеріалу, зокрема колекції артефактів трипільської, білогрудівської культури, експонатів з Ольвійської колекції, скіфського часу, культури «полів поховань», Ягнятинського могильника й Райковецького городища [7, 154 зв.–155] (рис. 1–2).

3. Заступник директора по науковій частині та завідувач археологічним відділом Бердичівського історично-археологічного музею.

На 1945 р. Бердичівський музей запланував провести 2 комплексні експедиції за участю всіх відділів установи по маршруту уздовж р. Гнилоп'ять (від м. Бердичева до впадіння її в р. Тетерів). Першу експедицію було призначено на 15–17 червня 1945 р. Головною метою участі археологічного відділу в експедиції було виявлення наявності різних археологічних культур, які «пересувалися і осідали» у басейні р. Гнилоп'ять, основний акцент передбачалося зробити на дослідження культур «полів поховань» [7, 152 зв.]. У подальшому археологічний відділ планував зосередити свою роботу на вивченні «слов'янських культур раннього та пізнього феодалізму» [7, 153]. У звіті музеїв Житомирської області за 1945 р. зазначено, що запланована комплексна експедиція відбулася у вересні, під час її роботи було зібрано предмети археології (3 000 екземплярів), природознавства (100), етнографії (82), експонати для відділу Великої Вітчизняної війни (5). Співробітники музею також взяли участь в археологічній експедиції на Житомирщині за завданням Інституту археології АН УРСР в околицях х. Стороженка (с. Слободище, Бердичівський р-н, Житомирська обл.); прочитали лекції на тему «Значення археологічних розкопок для історії людства» [17, 25; 9].

Масова робота музею на 1945 р. передбачала семінари з археології зі штатом музею та аматорами, а також лекції на теми: «Походження людини»; «Райковецьке городище»; «Давно минуле Бердичівщини»; «Археологічна організація та техніка»; «Гібридизація та відбір свійських тварин і їх історія» [7, 157 зв.].

У грудні 1945 р. до М.Я. Рудинського були надіслані два документи з Державного республіканського історичного музею у Києві: звіт про роботу відділу «Докласового суспільства» і розгорнуте повідомлення про археологічні експедиції 1945 р., участь у яких взяли співробітники зазначеного відділу. Згідно звіту, у відділі працювали І.Г. Шовкопляс (завідувач), П.Д. Кудлай (науковий робітник), Т.Г. Мовша. Експозиційна робота відділу була спрямована на опрацювання фондових матеріалів і колекцій з метою підготувати експонати для експозиції. Експозиційний план відділу передбачав такі розділи експозиції, як «розвиток органічного світу й виникнення людини; нижній ступінь дикості; середній ступінь дикості; вищий ступінь дикості; нижчий ступінь варварства; трипільська культура; доба міді-бронзи». Під час опрацювання фондів головна увага була приділена «колекційному експонуванню матеріалів». Зокрема, для експонування були підготовлені наступні колекції: «французький палеоліт і матеріали з Пушкарів (до розділу середній ступінь дикості); мікролітичні знаряддя із Смячки та Ізюмщини (верхній ступінь дикості); комплекс кам'яних зна-

рядь Волині, Чернігівщини і Наддніпрянщини (вищий ступінь дикості); кераміка з Новгород-Сіверщини та матеріали стоянок з Надпоріжжя (нижчий ступінь варварства); колекції керамічних виробів з сс. Кадіївці, Сушківка, Володимирівка, Томашівка, Городськ, уроч. Коломийщина й Київських висот (трипільська культура). Розділ «доба міді-бронзи» у 1945 р. не був підготовлений через «повну відсутність матеріалів у фондах» [7, 180–180 зв.].

Фондова робота відділу «Докласового суспільства» у 1945 р. була зосереджена на упорядкуванні та систематизації матеріалів трипільської культури, Дніпрогесівської експедиції 1927–1932 рр., знахідок із с. Смячка. Була проведена інвентаризація матеріалів із розкопок у с. Пушкарі, матеріалів «французького палеоліту», колекції трипільського поселення у с. Сушківка (1916 і 1926 рр.) і частини матеріалів із с. Смячка (біля 3 тис. предметів) [7, 180 зв.–181].

Протягом року, у зв'язку з підготовкою експозиції, працівники відділу користувались консультаціями ученого секретаря Інституту археології М.Я. Рудинського (понад 30 годин), а під час побудови розділу «Неоліт Надпоріжжя» – керівника Дніпрогесівської експедиції 1927–1932 рр. А.В. Добровольського.

Окрім того, у 1945 р. співробітники відділу взяли участь у роботі трьох археологічних експедицій Інституту археології АН УРСР. І.Г. Шовкопляс і П.Д. Кудлай від 15 по 25 липня працювали у складі Дніпровської розвідково-дослідчої експедиції під керівництвом М.Я. Рудинського. Її завданням було повторне, а у деяких місцях і нове, обслідування порожистої частини Дніпра у зв'язку зі спадом води в річці, викликаним зруйнуванням Дніпрогесівської греблі під час війни. Необхідно було провести обстеження всіх островів і раніше затоплених берегів, де можливо стало виявлення нових археологічних пам'яток і знахідок під впливом розмивів їх поверхні. «Експедиція за допомогою човна переїздила з місця на місце, спускаючись по течії Дніпра від Дніпропетровська» [7, 182–182 зв.].

Від 7 вересня по 5 жовтня І.Г. Шовкопляс працював у складі Подільської експедиції (під керівництвом М.Я. Рудинського за участі П.П. Єфименка та С.М. Бібікова). Метою експедиції була реєстрація вже відомих і відкриття нових археологічних пам'яток у Середньому Наддністров'ї (на лівому і правому березі Дністра). Прибережна група експедиції (у якій брав участь І.Г. Шовкопляс) обстежила похилу частину правого берега Дністра навпроти с. Мар'янівка (Чернівецька обл.); також були оглянуті околиці сс. Нагоряни, Лука Врублівецька, Макарівка. Подільська експедиція відкрила і зареєструвала значну кількість різночасових археологічних пам'яток, зібравши матеріали хронологічного

діапазону від палеоліту до XI–XII ст. [7, 182–183].

У роботі Дніпровської археологічної експедиції (під керівництвом О.Ф. Лагодовської і А.В. Добровольського) протягом серпня – вересня брала участь Т.Г. Мовша. Мета експедиції полягала у дослідженні порожистої частини Дніпра, яка мала бути залита водою з відбудовою Дніпрогесу. Були проведені розкопки у 2-х пунктах: на р. Вороній («розкопки кам'яних кладок (споруд) епохи бронзи») і на о. Огринь (Ігрень) («неолітична стоянка біля м. Дніпропетровська»), до того ж була зібрана значна кількість підйомного матеріалу [7, 182–183 зв.].

Співробітники відділу «Докласового суспільства» Державного республіканського історичного музею протягом 1945 р. також брали участь в наукових засіданнях Інституту археології. У лютому – березні співробітник відділу здійснив наукове відрядження до Москви для участі (як гість) у Першій Всесоюзній археологічній нараді та для ознайомлення з роботою в Московських музеях [7, 181].

У фонді М.Я. Рудинського зберігся лист, надісланий Переяслав-Хмельницьким історико-краєзнавчим музеєм 22 березня 1946 р. Установа інформувала, що в її складі наявні наступні відділи: історико-етнографічний, Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Великої Вітчизняної війни. Музей був відкритий для відвідувачів 20 квітня 1945 р. Серед археологічних колекцій, представлених у фондах закладу, були матеріали, виявлені протягом 1945 р. у межах Переяслав-Хмельницького району: «...колекція знарядь праці та прикрас неолітичної доби; черепки посуду із стародавніх поселень людини; речі та зуби викопних тварин». У листі зазначалося, що влітку 1946 р. музей планує взяти участь у розкопках Переяславського княжого двору, «що їх провадитиме Московсько-Київська археологічна експедиція під керівництвом Б.О. Рибаківа»; взяти на облік, з'ясувати назви, записати перекази про кургани і городища у межах Переяслав-Хмельницького району; продовжити дослідження стародавніх поселень людини на Переяславщині. Бажання працювати у царині археології виявляли науковий співробітник Анатолій Васильович Воронецький і завідувач фондами Дмитро Семенович Савирський [7, 168–168 зв.].

Викладений матеріал дає можливість доповнити картину загального стану музейної мережі Київщини і Житомирщини в перші повоєнні роки і музейних археологічних колекцій регіону зокрема. Листування з музейними установами, яке збереглося у особовому фонді М.Я. Рудинського, дає підстави констатувати, що археологічні фонди Бердичівського, Уманського і Державного республіканського історичного музеїв (Київ), сформовані у передвоєнний час, були частково збережені і певним чином відображали рівень розвитку вітчизняної археології міжвоєнного періоду. Водночас, археологічні фонди Коростенського,

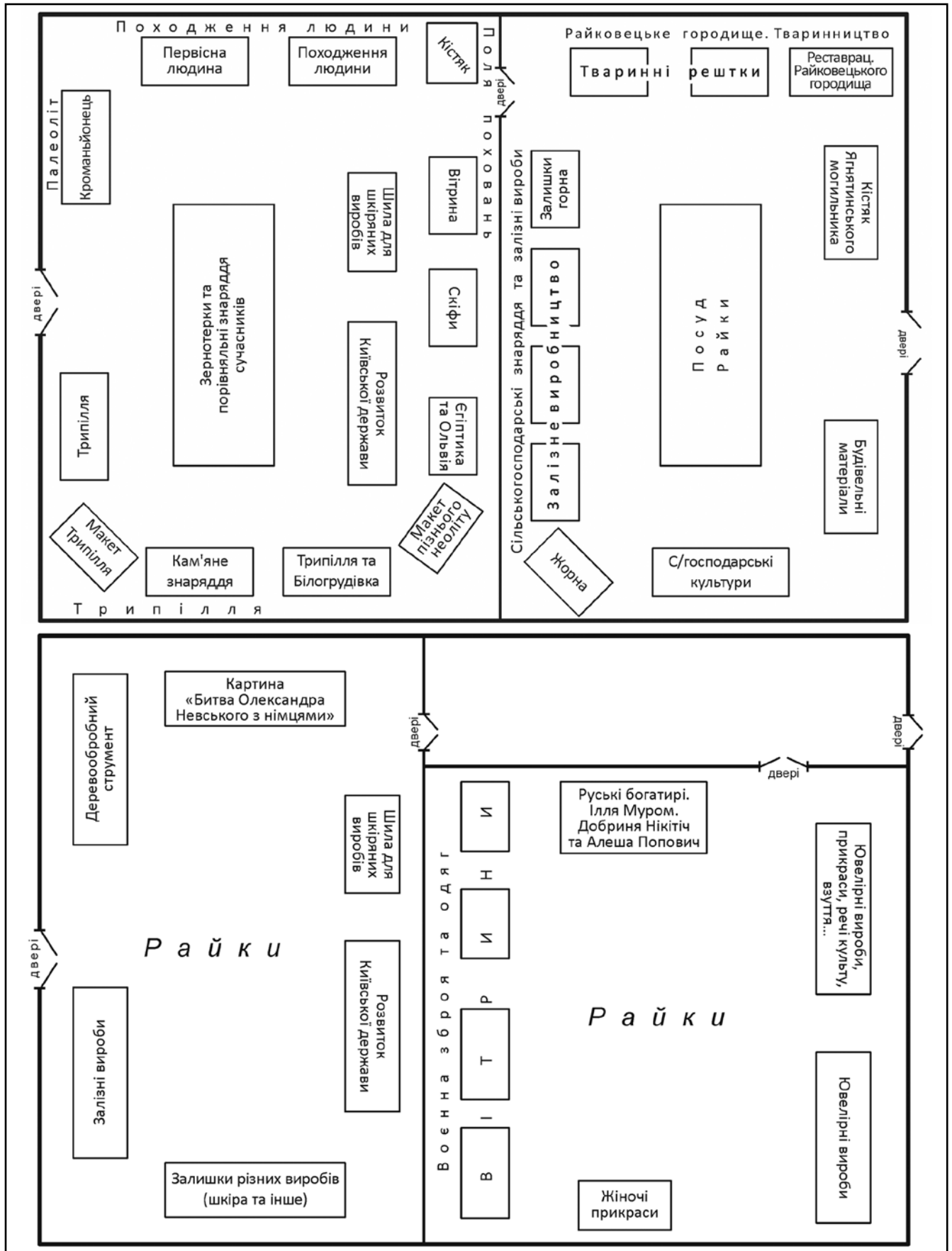

Рис. 1-2. Схема розташування вітрин археологічного відділу Бердичівського музею. 1945 р. (НА ІА НАНУ, ф. 30, стр. 68, арк. 158-159)

Черкаського і Переяслав-Хмельницького музеїв у повоєнні роки довелося формувати з початку. Незважаючи на всі складнощі перших повоєнних років і недоукомплектованість штатів археологами-професіоналами, більшість музейних закладів Київщини і Житомирщини виявила зацікавленість у встановленні наукових контактів з Інститутом археології АН УРСР та проведенні спільних польових археологічних досліджень.

Наведений фактичний матеріал, висвітлюючи аспекти історії розвитку музейної справи і археології України першої половини ХХ ст., може бути використаний для подальших досліджень долі музейних фондів, паспортизації старих музейних колекцій, залучення до наукового обігу широкого кола археологічних артефактів, які надійшли до музейних установ у міжвоєнний період і перші повоєнні роки й збереглися до сьогодення.

Посилання

1. Граб В.І. Доля М.Я. Рудинського / В.І. Граб, О.Б. Супруненко // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 91–100.
2. Енциклопедія Трипільської цивілізації: в 2 т. / голова редкол. Л.М. Новохатько. – К.: ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. – Т. 1. – К., 2004. – 704 с.
3. Енциклопедія Трипільської цивілізації: в 2 т. / голова редкол. Л.М. Новохатько. – К.: ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. – Т. 2. – К., 2004. – 654 с.
4. Ковтанюк Н.Г. Сторінки історії музею (20–50-ті роки ХХ ст.) / Н.Г. Ковтанюк, Г.М. Шовкопляс // Національний музей історії України: його фундатори та колекції. – К., 1999. – С. 3–24.
5. Колибенко О. Маловідомі сторінки історії музейної справи на Переяславщині: Переяславський археологічний музей / О.В. Колибенко, С.В. Павленко // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 26. – С. 177–193.
6. Махінчук М.Г. Переяславський скарб Михайла Сікорського: художньо-документальна повість / М.Г. Махінчук; Вступ. ст. Л.І. Андрієвського. – К.: Криниця, 2005. – 302 с.
7. Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ), ф. 30 (М.Я. Рудинського), спр. 68, 218 арк.
8. НА ІА НАНУ, ф. 64 (експедицій), спр. 1945/9.
9. НА ІА НАНУ, ф. 64 (експедицій), спр. 1945/15.
10. НА ІА НАНУ, ф. 64 (експедицій), спр. 1946/18.
11. НА ІА НАНУ, ф. 64 (експедицій), спр. 1946/18 а.
12. НА ІА НАНУ, ф. 64 (експедицій), спр. 1946/24.
13. НА ІА НАНУ, ф. 64 (експедицій), спр. 1946/25.
14. Пудовкіна А.С. Науково-організаційна та практична діяльність Михайла Яковича Рудинського під час роботи у Києві (1924–1934 рр.) / А.С. Пудовкіна // Переяславіка. – 2011. – Вип. 5(7). – С. 216–219.
15. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. – Вид. I. – К., 1947. – 1064 с.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4762, оп. 1, спр. 14, 5 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 4762, оп. 1, спр. 70, 105 арк.

Яненко А.С. Музеи Киевщины и Житомирщины и их участие в археологических исследованиях региона в 1945–1946 гг. (по материалам архива М.Я. Рудинского)

В статье на основании материалов личного фонда М.Я. Рудинского рассматривается состояние коллекций музеев Киевщины и Житомирщины в 1945–1946 гг. Отражена степень

сохранности музейных фондов и перспективы развертывания археологической деятельности Киевского, Переяслав-Хмельницкого, Бердичевского, Уманского, Черкасского, Коростенского музеев.

Ключевые слова: археологические коллекции, музей, М.Я. Рудинский, Киевщина, Житомирщина.

Yanenko A.S. Museums of Kyiv and Zhytomyr regions and their participation in archaeological investigations in 1945–1946 (on the basis of Mykhaylo Rudinsky's archive)

In the article the condition of museums collections of Kyiv and Zhytomyr regions in 1945–1946 is examined on the basis of Mykhaylo Rudinsky's archive. The extent of safe keeping of museum stock and archaeological research prospects of Kyiv, Pereiaslav-Khmel'nyts'kyi, Berdychiv, Uman, Cherkasy, Korosten museums are discussed.

Key words: archeological collections, museum, Mykhaylo Rudinsky, Kyiv region, Zhytomyr region.

24.02.2014 р.

УДК 069.1, 94. 930.85.

I.V. Nikitina

КОЛЕКЦІЯ З НАРОДНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ БАЛАКЛАВИ У ФОНДОВОМУ ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ГЕРОЇЧНОЇ ОБОРОНИ І ВИЗВОЛЕННЯ СЕВАСТОПОЛЯ

У статті розглянуто основні параметри музейної колекції з історії Балаклави, яка раніше зберігалась у фондах Народного музею історії Балаклави, а нині є часткою музейного зібрання Національного музею героїчної оборони і визволення Севастополя. Проаналізований її зміст та ступінь вивчення, виявлені основні проблеми щодо стану збереження деяких предметів. З'ясоване місце колекції у фондах Національного музею героїчної оборони і визволення Севастополя.

Ключові слова: музей, фонди, історія Балаклави.

Розвиток сучасної світової музейної справи викликає інтерес у багатьох дослідників. Незважаючи на будь-які негативні обставини, вітчизняні музейники продовжують служити великій справі збереження та популяризації фондів зібрань. Це відноситься до музеїв будь-якої форми власності, у тому числі й громадських (музеїв на громадських засадах). Але в останні десятиріччя велика їх кількість за різних обставин була вимушена припинити свою діяльність. Часто у такому випадку це призводило до втрати фондів колекцій. У середині 2000-х рр. така участь очікувала й Народний музей історії Балаклави, але завдяки спільним зусиллям місцевої влади та співробітників Національного музею героїчної оборони і визволення Севастополя (НМГО і ВС) після закриття Народного музею історії Балаклави